

Hotimir Tivadar
Filozofska fakulteta, Ljubljana
UDK 811.163.6'342

Slovenska fonetika za tuje študentke in študente

V članku predstavimo pomen slovenske fonetike za znanje slovenščine kot tujega jezika. Pri tem se osredotočamo predvsem na študentsko populacijo, ki je tudi najštevilčnejša med udeleženci Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture, čeprav večina osnovnih fonetičnih zakonitosti in napotkov velja tudi za druge govorce slovenščine. Fonetika knjižnega jezika (v anglosaksonskem svetu uporabljajo izraz standardni jezik), ki se poučuje pri učenju tujega jezika, je v precejšnji meri tuja tudi naravnim govorcem materne jezika – slovenščina je s svojimi več kot 50 narečji (zdaj tudi mnogimi še nepopisanimi mestnimi govori in sociolekti) in sorazmerno majhnim številom govorcev gotovo še dodatno zanimiva.

slovenski jezik, fonetika, fonologija, pravorečje

This article presents the importance of Slovene phonetics for knowledge of Slovene as a foreign language. The focus is on the student population, which is also the largest among the participants of the Seminar of Slovene language, literature in culture, even though most of the basic phonetic rules and instructions also apply to other speakers of Slovene. The phonetics of the standard language taught in the learning of a foreign language are, to a large extent, also alien to native speakers. Slovene is particularly interesting because of its more than 50 dialects (plus as yet undescribed urban variants and sociolects) and relatively small number of speakers.

Slovene language, phonetics, phonology, orthoepy

1 Uvod o položaju pravorečja in fonetike v slovenskem jeziku

V zadnjih petindvajsetih letih je bilo že veliko zapisanega o položaju in podobi slovenskega javnega govora. Mnogi avtorji so bili tudi zelo kritični do slabše kakovosti knjižne izreke, še posebej v primerjavi s kodificirano knjižno izreko, ki so jo in jo še vedno skoraj v celoti upoštevajo profesionalni govorniki (predvsem spikerji) na radiu, malo manj na televiziji, in tudi v gledališču (Šeruga Prek, Antončič 2003). Podoba slovenščine v javnosti se je sicer v zadnjih tridesetih letih precej spremenila – če pred letom 1990 težko govorimo o zares prestižni vlogi slovenščine, še posebej v državnem in mednarodnem smislu (Tivadar 2012a), je danes slovenščina v javnem prostoru zelo prisotna, tudi zapisana v Ustavi Republike Slovenije, preko EU-institucij in slovenske države pa tudi presega meje Republike Slovenije. Lahko rečemo, da se je njen prestižni položaj izboljšal, sploh če primerjamo položaj na državnem nivoju, kjer se načeloma govori knjižni (standardni) jezik. In prav realna podoba slovenščine v javnem govoru se je od osemdesetih let spreminjala in tudi dejansko spremenila (o radijskem področju Tivadar 2003). Če je bilo še ob koncu 20. stoletja pravzaprav samoumevno, da se v javnem govoru nujno uporablja knjižna slovenščina, po možnosti napisana in lektorirana (na nacionalnem mediju tudi vsebinsko), se je po letu 1972 in z »ustanovitvijo« oddaje Val 202 na 2. programu RTV Slovenija, še posebej pa po letu 1990 in dokončni demokratizaciji tako političnega kot tudi medijskega prostora, kar se je odražalo v ustanovitvi množice radijskih in televizijskih postaj (Tivadar 2008), slovenski javni govor zelo jezikovno spremenil (Valh Lopert 2013). Predvsem

prostogovorjene in bolj zabavne, kramljajoče oddaje so čedalje bolj postajale neknjižne. Informativne oddaje (tako brane kot nebrane), ki so načeloma v veliki meri pisno pripravljene, pa so ostale večinoma v celoti knjižne.¹

1.1 Obveznost pravorečja v slovenskem javnem prostoru

Še v devetdesetih letih 20. stoletja je bilo praktično nemogoče nastopiti na nacionalnem radiu in televiziji, ne da bi predhodno opravil šolo govora, ki jo je vodila služba za govor nacionalnega radia (spikerji Ajda Kalan, Nataša Dolenc, kasneje Ivan Lotrič; fonetičarke Cvetka Šeruga Prek, Suzana Köstner, Tatjana Hosta idr., osnovala pa jo je Ana Mlakar; Šeruga Prek, Antončič 2003); tudi redke regionalne radijske postaje so bile načeloma podrejene nacionalnemu radiu (če omenimo samo najstarejša Murski val in Radio Šmarje pri Jelšah; Tivadar 2003). Pravorečje je bilo torej obvezno v javnem medijskem prostoru, enako lahko trdimo za šole, kjer je bila knjižnost zapovedana, narečje pa pogosto nezaželeno (Smole 2015). Mnogi dvojezični slovarji (*Srbskohrvatsko-slovenski slovar*, Jurančič 1986; *Veliki nemško-slovenski slovar*, Debenjak 1993; *Hrvaško-slovenski, slovensko-hrvaški slovar*, Kafol, Mirjanič 2006) nimajo označenega naglasa, niti kakovosti samoglasnika e oz. o, seveda pa imajo nekateri slovarji zapisan tudi naglas (*Nemško-slovenski, slovensko-nemški slovar*, Gradišnik 2007). Presenetljiva je neoznačenost predvsem pri novem priročnem hrvaško-slovenskem slovarju (Kafol, Mirjanič 2006), namenjenem širši množici, saj je različnih pisno podobnih besed (»lažnih prijateljev«), ki so prav naglasno razločujoči, zelo dosti.²

2 Nekaj osnovnih pravorečnih opredelitev za govorce slovenskega jezika³

Govor rojenih govorcev slovenščine se na celotnem slovenskem območju precej razlikuje, načeloma se jim torej govora ni treba učiti. Ob prihodu v šolo se materni govorci slovenščine (regionalno oz. sociolektalno različni) srečujejo s podobnimi pravorečnimi problemi kot govorci slovenščine kot drugega jezika (učenje govornih spretnosti in pravorečja v slovenskih šolah je namreč precej zapostavljeno; Tivadar 2015b).⁴ Zato bodo omenjena pravorečna merila namenjena pravzaprav vsem, ki govorijo (ne pišejo) slovensko.

Slovensko pravorečje (in glasoslovje kot celota) je v preteklosti bilo pogosto predstavljeno kot zelo težko, zelo navezano na regionalno poreklo (rojeni Ljubljanci naj bi imeli veliko prednost pred drugimi govorci, v bistvu naj bi se v knjižnopogovorni jezik, ki je osnova oz. preparandij knji-

1 Pri tem seveda ne smemo pozabiti določenih zabavnih oddaj na TV Slovenija, ki danes potekajo pretežno v knjižnem jeziku, čeprav gre za kramljanje, torej zabavno vsebino (dejansko pa so povsem razgovorne vsebine neknjižne, medtem ko so povezovalni deli, ki so govorjeni v kamero in načeloma brani preko TV-bralnika, praktično v celoti knjižni). Pri neknjižnem jeziku prevladuje osrednjeslovenski pogovorni jezik.

2 Pri učenju slovenščine kot tujega jezika, ki nima stalnega naglasnega mesta, je označevanje naglasa zelo pomembno in pripomore tudi k lažjemu pomnjenju in učenju besed. Prav tako je pomembno, da bi v delu slovarskega gesla bilo izpostavljeno vsaj najbolj očitno razlikovanje med izgovorom in zapisom.

3 V pripravi je fonetični učbenik *Fonetika 1* (avtorja Hotimir Tivadar, Urban Batista) – namenjen v prvi vrsti nematernim govorcem slovenščine –, ki bo vseboval veliko primerov in fonetičnih posnetkov –, upajmo, da ugleda luč sveta do naslednjega SSJLK. Mnogi primeri in razmišljanja v tem članku bodo obširneje in nazorneje prikazani v omenjenem učbeniku.

4 Verjetno niti ni pretirana izjava, da imajo slovenski študenti, ki so končali slovensko izobraževanje in opravili maturo, mnoge zelo podobne težave kot tuji študenti, ki niso končali srednješolskega izobraževanja v Sloveniji.

žne izreke, že rodili; o problematičnosti te teze več v Tivadar 2012a). Toporišič se je sicer zavedal regionalne raznolikosti in nujnosti učenja knjižnega jezika (Tivadar, Tivadar 2015). V prispevku bomo izpostavili najpomembnejša načela, ki se pogosto pri učenju jezika pozabljajo.

2.1 Š je š, ž je ž, s je s, z je z, dž je dž ...

Govor je seveda različna jezikovna aktivnost kot pisanje. Vendar je vsak knjižni jezik, slovenski, ki je načeloma fonetični (in sicer etimološko fonološki), pa še toliko bolj zavezan pisni besedi. Zato je eno osnovnih pravil, ki omogoča tudi kakovostno branje (besedil in priročnikov – slovnice, slovarja ...) – š je š, ž je ž, s je s, z je z, č je č, dž je dž ...⁵ Ob razlagi se naučimo tudi fonoloških zakonitosti slovenskih soglasnikov (več v poglavju o soglasnikih). Večina fonoloških lastnosti slovenščine je zajeta že v samem zapisu, problematično je predvsem mesto naglasa in kakovost e-jevskih in o-jevskih samoglasnikov (razlikovanje med ozkimi in širokimi /e/ oz. /ɛ/ in /o/ oz. /ɔ/). Pomembno pa je te fonološke značilnosti uzavestiti, zvaditi.

2.2 Fonemska struktura in nekaj posebnosti v slovenščini

Osnovna delitev slovenskega fonemskega sistema je tako kot pri večini indoevropskih jezikov na samoglasnike in soglasnike. Knjižna slovenščina ima glede na aktualni opis 8 samoglasniških fonemov (Toporišič 2000; Tivadar 2012; Jurgec 2011), največja težava pa je razlikovanje med ozkimi in širokimi /e/ oz. /ɛ/ in /o/ oz. /ɔ/ (Primeri: pet (števnik) : pet (samostalnik, R mn., ž. sp.), klop (samostalnik, I ed., m. sp.) : klop (samostalnik, I ed., ž. sp.)), poleg tega pa ima slovenščina en samoglasnik, ki nima svoje črke oz. je zapisan z dvema črkama (<ɾ> in <e>); pes, prt), artikulacijsko pa je izgovorjen z najmanj napora.

2.2.1 Slovenski soglasniki

Soglasnike v slovenščini delimo na zvočnike in nezvočnike, ki so lahko zveneči in nezveneči. Zvočniki so fonemi srednje odprtostne stopnje in imajo več variant (najbolj varianten je fonem /v/, pravorečno zahteven, toda z jasnimi pravili, variantami; Tivadar 2012).

– zvočniki

m n r l j v

Nezvočniki so fonemi najmanjše odprtostne stopnje in jih delimo v prvi vrsti na zveneče in nezveneče (to govorcem npr. italijanščine in nemščine povzroča precej težav, zato je prej omenjeno poudarjanje razlike že v zapisu zelo pomembno; prim. gib : kip, pika : bika, ta : da itn.).

– nezvočniki

zveneči	b	d	z	ž	dž	g
nezveneči	p	t	f	s	š	h c č k

Pri nezvočnikih je treba omeniti predvsem spremeno po zvonečnosti, ki v veliki meri kaže na razliko med pisnim in govorjenim jezikom. Spremena po zvonečnosti v slovenščini deluje po principu

⁵ Tuji glasovi, ki se pojavljajo v zapisu in/ali izvornem izgovoru v tujem jeziku, se v slovenščini načeloma poslovenijo, torej jih izgovorimo z najbližjimi slovenskimi, npr. Đukić – [džukič].

regresivne asimilacije (ZADNJI BODO PRVI), tj. zadnji različno zveneči nezvočnik prevlada (odpreti), pri tem pride tudi do zlitja glasov (predsednik), vsak nezvočnik pred premorom pa je izgovorjen nezveneče (Pojdite na odpad.).

2.2.2 Slovenski samoglasniški sistem

Slovenski samoglasniki se izgovarjajo jasno in navzven, torej zvok ne ostaja v ustni oz. nosni votlini. Kakovost samoglasnikov označujejo tudi naglasna znamenja, ki določujejo dolžino oz. kračino samoglasnikov. Študenti, ki znajo brati naglasna znamenja, lahko sorazmerno preprosto pretvorijo zapis v govor in upoštevajo tako segmentne kot nadsegmentne značilnosti slovenščine (slovarje in pravopise najdejo na www.fran.si).

Slovenski samoglasniški sistem lahko še vedno povzamemo po Toporišičevi slovnici (2000).

Tabela 1: Samoglasniški trikotnik slovenskega knjižnega jezika iz *Slovenske slovnice* (Toporišič 2000: 48).⁶

	sprednji		nesprednji	
			srednji	zadnji
visoki	<i>i</i>			<i>u</i>
sredinski	<i>e</i>		<i>ə</i>	<i>o</i>
		<i>ɛ</i>		<i>ɔ</i>
nizki			<i>a</i>	

2.3 Naglaševanje v slovenskem jeziku

Tabela 2: Naglasna znamenja

naglasno znamenje	funkcija naglasnega znamenja	primeri
` – krativec	označuje mesto naglasa, kratkost, pri <i>e</i> in <i>o</i> tudi širokost	obráz, sit, kúp, mordà, kàj (nedol.); mèt, prihòd
˘ – ostrivec	označuje mesto naglasa, dolžino, pri <i>e</i> in <i>o</i> tudi ozkost	obrása, míza, júha, smít; Slovénija, dóber;
ˆ – strešica	označuje mesto naglasa, dolžino, pri <i>e</i> in <i>o</i> tudi širokost	dôbra júha, rôke, prôšnja; želja, rêči; tvôje mnénje

Slovenščina ima nestalno mesto naglasa, tako da se naglasa naučimo skupaj z besedo, v pomoč pa so nam nekatera pravila, ki jih najdemo v pravorečnem priročniku *Slovenska zborna izreka* (Šeruga Prek, Antončič 2003; Toporišič 2000). Naglašeni samoglasniki so načeloma dolgi, nenaglašeni pa kratki. Slovenska melodija, ritem govora, je utemeljena na menjavanju naglašanih

⁶ Vaja: Posamezne besede glede na kakovost naglasnega samoglasnika razvrstite k ustreznemu samoglasniku v Toporišičevem trikotniku (pri tem uporabite pravopisni slovar na www.fran.si): kumina, dilema, puščava, suknjič, močnik, potniški vagon, vrsta, namizni nogomet.

zlogov. Slovensko jezikoslovje sicer običajno ločuje tudi med kratkimi in dolgimi naglašeni samoglasniki (slovar in pravopis), vendar teh razlik govorci slovenščine večinoma ne zaznavajo več in za govorce niso pretirano pomembne. Razlikovanje med dolgimi in kratkimi samoglasniki se v več raziskavah ni potrdilo (Tivadar 2004, 2010; Jurgec 2011), je pa še zmeraj zapisano v slovarjih.

3 Slovenska pisava, knjižni govor in regionalna raznolikost

Bistvena značilnost knjižnega govora za razliko od neknjižnega izgovora je tudi v slovenščini kakovostnejša artikulacija tako samoglasnikov kot soglasnikov. Slovenska knjižna izreka ne pozna reduciranja samoglasnikov niti pretirane soglasniške asimilacije (razen omenjene premene po zvonečnosti in določenih artikulacijskih asimilacij, ki so posledica poenostavitve izgovora). A večinoma je knjižna slovenščina jasno artikulirana – ta jasna artikulacija je posledica velike (tudi pretirane) navezanosti na pisni jezik (še posebej v 19. stoletju, ko je prevladovalo načelo »govori, kot pišeš«; Tivadar 2010). V današnjem času se je ta izrazita artikuliranost, ki vpliva tudi na hitrost govora (posledično je v slovenščini sorazmerno počasna, 5–6 zl/s), v javnem, še posebej medijskem, govoru še ohranila. Kaj se bo zgodilo v prihodnosti, pa je drugo vprašanje – govorjeni korpus, ki je za slovenščino že bil ustvarjen, bi moral biti nadgrajevan predvsem v smislu uporabnosti (Laharnar 2014; Tivadar 2015a). S tem bi tudi govorjena slovenščina, ki je fonetično-fonološko zelo raznolika, lahko bila še v večji meri predmet raziskovanja. Predvsem pa bi se lahko uza-veščala raznolikost slovenskega govora, tako regionalno kot socialno pogojena, in razjasnjeval pomen javnega in zasebnega, uradnega in neuradnega govora – ali je knjižni govor domena samo nekaterih, ki živijo na določenem območju in izhajajo iz ustreznega sloja prebivalstva, elite? Tega običajno slovenski prostor ni zagovarjal, saj se je poudarjala splošnost in vseslovenskost, javna dostopnost. Ampak realnost je načeloma bolj direktna, kruta – če ne pripadaš določenemu kulturnemu krogu, območju, ekonomski eliti, kar izdaja tako tvoja obleka kot tudi govor in obnašanje, potem si hitro izločen. Govor je namreč eden najbolj »izdajalskih« delov človeške podobe in vpliva na naše sprejemanje sočloveka. Tolerantnost oz. netolerantnost je pogosto prav glasoslovno pogojena, nikakor pa ne absolutna, kot tudi ne more biti absolutna pravorečna norma, ki mora biti še posebej v regionalno tradicionalno fonetično zelo raznoliki slovenščini predvsem tolerantna, variantna, pa naj to v smislu kodifikacije deluje še tako kontradiktorno. Kodifikacija slovenskega govorjenega jezika je danes že opravljena, tako preko (javne) rabe kot priročnikov (pravopis, slovar knjižnega jezika), potrebuje pa določene dopolnitve – predvsem pa se moramo zavedati neabsolutnosti jezikovnega opisa in delovanja jezikoslovcev. To pa je že tema za nov prispevek. Izpostaviti moramo še eno misel, ki je pomembna predvsem za tuje študente, pa tudi za učence v slovenskih šolah – slovenščina ima glasoslovno več kot 7 krat 7 različnih sistemov, katerim pripadate oz. pripadajo govorci slovenščine. Z večjo mobilnostjo pa bo teh sistemov še več – orientacijska točka bo knjižni sistem, zapisan v *Slovenski slovnici*, *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* in *Slovenskem pravopisu*, zgled pa v prvi vrsti govorci nacionalne RTV Slovenija, potem pa še vsi drugi, ki nastopajo v javnosti. In nekaj teh osnovnih zakonitosti je podanih tudi v tem prispevku.

Pri razmerju med posameznimi fonemi in naglaševanju ne smemo zanemariti dejanskega udejanjanja posameznih besed v stavku in potem v besedilu – pomembni napotek je, da se predlogi (še posebej enoglasovni) izgovarjajo skupaj z naglašeno besedo (prim. Vzel je s sabo ključ, ki ga je

ponavadi pustil pod predpražnikom.). Pri tvorjenju besed, stavkov in besedil je zelo pomembna govorna tehnika, ki nam omogoča kakovostno izreko in ustrezno členjenje besedila. In zdaj smo prišli na začetek, ostane pa nam samo vaja – v vsakodnevnem življenju in v šoli, v javnem in zasebnem govornem položaju. Predvsem pa pri fonetiki ne drži načelo – »molk je zlato«, niti kateri drugi frazem, ki temelji na »tišini« oz. »molku«. Kakovosten govor je možen samo z dosti govorjenja, z vajo, pa čeprav je včasih odziv sogovorca neprijazen (posledica glasoslovne raznolikosti slovenskega prostora in neobveznosti pravorečja ter javnega govora v slovenščini v preteklosti; Tivadar 2012a). Za konec pa samo še vaja, ki jo lahko opravite doma s pomočjo spleta – poslušajte⁷ in poskusite zapeti pesem Jana Plestenjaka *Večja od neba*. In govorite slovensko, ker ni težko, še posebej, če se pripravite in si pomagata z zapisom. To je misel za diskusijo, ki se nadaljuje. V predavalnici in v novem članku.

Viri in literatura

- DEBENJAK, Doris, DEBENJAK, Božidar, DEBENJAK, Primož, 1993: *Veliki nemško-slovenski slovar*. Ljubljana: DZS.
- GRADIŠNIK, Janez, 2007: *Nemško-slovenski, slovensko-nemški slovar. Ponatis, 4. izdaja*. Maribor: Obzorja.
- JURGEC, Peter, 2011: Slovenščina ima 9 samoglasnikov. *Slavistična revija* 59/3. 243–268.
- JURANČIČ, Janko, 1986: *Srbohrvatsko-slovenski slovar*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- KAFOL, Igor, MIRJANIČ, Branka, 2006: *Hrvaško-slovenski, slovensko-hrvaški slovar*. Ljubljana: Modrijan.
- LAHARNAR, Alenka, 2014: *Korpus govorjenega jezika in njegova uporabnost za analize govora*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- SMOLE, Vera, 2015: Ko narečje v družini zamre. Hotimir Tivadar (ur.): *Država in narod v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 51. SSJLK. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 18–26.
- ŠERUGA PREK, Cvetka, ANTONČIČ, Emica, 2003: *Slovenska zborna izreka. Priročnik z vajami za javne govorce* (knjiga in zvočna zgoščenka). Maribor: Aristej.
- TIVADAR, Hotimir, 2003: Aktualna vprašanja slovenskega pravorečja. Stanislav Gajda, Ada Vidovič Muha (ur.): *Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa*. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej; Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta. [281]–299.
- TIVADAR, Hotimir, 2004a: Fonetično-fonološke lastnosti samoglasnikov v sodobnem knjižnem jeziku. *Slavistična revija* 52/1. [31]–48.
- TIVADAR, Hotimir, 2004b: Priprava, izvedba in pomen perceptivnih testov za fonetično-fonološke raziskave (na primeru analize fonoloških parov). *Jezik in slovstvo* 49/2. 17–36.
- TIVADAR, Hotimir, 2008: Pravorečje, knjižni jezik in mediji. Mateja Pezdirc Bartol (ur.): *Slovenski jezik, literatura, kultura in mediji*. 45. SSJLK. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 24–35.
- TIVADAR, Hotimir, 2012a: Nove usmeritve pri raziskavah govora s pogledom v preteklost. *Slavistična revija*. 60/4. 587–601. http://www.srl.si/sql_pdf/SRL_2012_4_02.pdf
- TIVADAR, Hotimir, 2012b: Nevarna razmerja med pisnim in govorjenim jezikom. Helena Dobrovoljc, Nataša Jakop (ur.): *Pravopisna stikanja – razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 15–23.
- TIVADAR, Hotimir, 2015a: Variantnost v prihodnjem slovenskem pravopisu: (s poudarkom na pravorečju). Helena Dobrovoljc, Tina Lengar Verovnik (ur.): *Pravopisna razpotja: razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 109–121, 333, 344.
- TIVADAR, Hotimir, 2015b: Vloga govora in njegovo poučevanje v slovenskih osnovnih in srednjih šolah. *Jezik in slovstvo* 60/3–4. 161–172, 252.
- TIVADAR, Gorazd, TIVADAR, Hotimir, 2015: Problematika snemanja in zapisovanja govorjenih besedil na slovenskih sodiščih (na primeru sojenja na okrajnem sodišču v severovzhodni Sloveniji). Hotimir Tivadar (ur.): *Država in narod v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 51. SSJLK. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 43–50.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica* (četrt, prenovljena in razširjena izdaja). Maribor: Založba Obzorja.
- VALH LOPERT, Alenka, 2013: *Med knjižnim in neknjižnim na radijskih valovih v Mariboru*. Maribor: Litera.

⁷ Dostopno tudi na internetu, npr. <https://www.youtube.com/watch?v=zAnLBiz2hdQ>.